अ. नं. ८३

नं. ४३

३२८स्मृ:३१

भट्टोजीदीक्षित [illegible] प्रकरणम्

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(1)
॥२॥

श्रीगणेशायनमः॥ अथाशौचप्रकरणंलिख्यते॥ परा
शरः॥ आचतुर्थाद्भवेत्स्रावः पातः पंचमषष्ठयोः॥ अत
ऊर्ध्वंप्रसूतिःस्याद्दिनानि॥ तत्रस्रावेआद्यमासत्रयेमातुस्त्रि
रात्रमाशौचं॥ उपरि आषष्ठं मासससमसंख्यादिनमा
शौचं॥ चतुर्थेचत्वारि॥ पंचमेपंच॥ षष्ठेषडित्यर्थः॥ स
पिंडानांतुस्नानमात्रेण शुद्धिः॥ स्रावेपातेतुत्रिरात्रं॥ स
प्तममासप्रसूतितुसच[illegible]कदशाहादि॥ सपिंडानांमा
तुश्च॥ मातृवत्स्था॥ स्मृति[illegible]व्यतिरिक्तानांसप्तमेसप्तरा
त्रं॥ अष्टमेऽष्टरात्रं॥ नव[illegible]तितुदशरात्रमित्याहहज मप
न्माशौचमध्येशिशुमरणंजननाशौचेनास्यैवाजननंन
निमित्तकमेवाशौचं॥ निष्प्राणनिर्गमनेप्येवं॥ नाळच्छे
दात्पूर्वंशिशुमरणेसपिंडानांदिनत्रयमेवसूतकं॥ ना ॥१॥
ळच्छेदानंतरंमरणेतुसंपूर्णंदशाहादुपरिनामकरणा

(1A)

सर्वस्त्रीशिशुमरणे निखननमेवानग्न्युदकदानं । ज्ञातीनां स
चैलस्नानात्सद्यः शुद्धिः । नामकरणानंतरं दंतजननात्प्राक्
मरणेनुदाहखननयोर्विकल्पः । तत्र दहने ज्ञातीनामेका
हाशौचं अनुगमनं कृताकृतं । खननपक्षे तु सद्यः शुद्धिः । दंत
जननादूर्ध्वमापित्रिवर्षपर्यंतं अकृतचूडस्य खननद
नयोर्विकल्प एव । खनने[illegible]एकाहमाशौचं । दहने त्रि
रात्रं । अत ऊर्ध्वं द्विवर्षा[illegible]गमनं कृताकृतं पक्षान्ति
त्यां । कृतचूडस्य तु त्रिव[illegible]र्ध्वमपि तूष्णीं दहनं तूष्णीमु
दकदानं त्रिरात्रमाशौ[illegible]नियमेन वा त्रिवर्षादूर्ध्वं
तु यावदुपनयनं कृतचौलस्याकृतचौलस्य वा मरणेऽ
नुगमनं त्रिरात्राशौचं च नियतमेव । मातापित्रोस्त्वनु
पनीतशिशुमरणे दहनखननयोरविशेषेण त्रिरात्रं ।
स्वापत्यमरणे तु विशेषः ॥ ७ ॥ त्रिपुरुषपर्यंतं ज्ञातीनामा

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yeshwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(2)

॥२॥ चौलात्सद्यः शुद्धिः ॥ ततो वाग्दानादर्वागेकाहमाशौचं।
ततो विवाहादर्वाक् पतिपक्षे पितृपक्षे त्र्यहं। पित्रोस्तु ज्ञात
दत्तास्तु कन्यास्त्वेकाहः। तेन त्र्यहं। संस्कृतास्वपि पितृ
गृहे मृतास्तु पित्रोस्त्र्यहं ॥ इति माधवः ॥ अन्ये तु गृहांतरम
रणेपि त्र्यहमाहुः ॥ पितृमा[illegible]काहमेव। पितुर्गेहे कन्यायाः प्र
सवे पित्रोरेकाहः ॥ माधवस्तु [illegible]हे कन्यायाः प्रसवमरणयोः
नो॰ ९ पित्रोस्त्रिरात्रमेव पितृव्या[illegible]कराद्यमित्याह। सपिंडजनने उप
नीतसपिंडमरणे च ब्राह्मण[illegible]शाहं ॥ क्षत्रियस्य द्वादशाहं। वैश्य
स्य पंचदशाहं ॥ शूद्रस्य मासं ॥ सच्छूद्रस्य पक्षं। कूटस्थमारभ्य स
प्तपुरुषाः सपिंडाः। ततः सप्त समानोदकाः। तदुक्तेः गोत्रजा एव
वत्र समानोदक उत्पन्ने उपनीतमृते च त्रिरात्रं। गोत्रजे तु स्नानं ॥ ॥२॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(२A)

शुद्धिः। तत्र सद्यःशौचं दशाहादुपरि जननज्ञाने नास्त्येव। तत्रा
पि पितुः स्नानमेवास्मृताशौचं तु दशाहोपरि मासत्रयमोर्द्ध्वमर
णज्ञाने त्रिरात्रं। अत आषष्ठं पक्षिणी। तत आनवममहः। ततः
स्नानोदकदानाभ्यां शुद्धिः। आवर्षाव र्षादूर्ध्वं तु आप्लवमात्रं। इ
दं च सर्वविज्ञानेश्वराद्यनुरोधेनोक्तं। माधवमते तु त्रिपक्षाद
र्वाक् त्र्यहं। ततः आषण्मासं पक्षिणी। तत आवर्षादहोरात्रं। त
दूर्ध्वं स्नानोदकदाने इति [illegible] त्रिरात्रादिकं समानोद
कापत्वादिरूपां तेरे तु स्नानमेवेति विज्ञानेश्वरादयः। माधव
स्तु दशरात्रं तेरेपि सपिंडस[illegible]त्र्यहं। सद्यःशौचं तु समानो
दकविषयमित्याह। दशाहा पर्यवच्छिन्नो यः स्वाशौचकाल
स्य मध्ये द्वितीयादिदिवसे जननमरणयोः श्रवणे तु अव
शिष्टैरेव दिवसैः शुद्धिः। यस्तु हंयो जननद्वयं गच्छत्सु रूपः
यत्र मृतस्य वार्ता मासाशौचकालमध्ये प्रापयितुं नशक्नोति
तद्दशांतरं। तथा च विप्रस्य दशाहाशौचिनः विंशतियोज

(3)

नैर्देशांतरं क्षत्रियस्य द्वादशाहाशौचिन अनुर्विंशतियोजनै
॥३॥ रिस्याद्वितथाष्टकाहपक्षिणीत्रिरात्राशौचेषु द्विचतुःषड्यो
जनरूपदेशांतरत्वाणि योज्यानि। मातापितृमरणेतु विशेषः।
पितरौचेन्मृतौस्यातां दूरस्थोपिहि पुत्रकः। श्रुत्वातद्दिन
मारभ्यदशाहं सूतकीभवेत्। मातुः सपत्न्यांतु त्रिरात्रं। इदं
चहीनवर्णायांमिसातु[illegible]। मातापितृमरणेदशाहमित्युपक्र
म्यास्त्रीपुरुषयोः परस्परं [illegible] सवर्णोत्तमसपत्नीष्वेचे
तिस्मृत्यर्थसारोक्तेः॥४॥ [illegible] सवर्णाशौचप्रकरणं॥पि
त्रोरूपरमेव्यूढकन्यानां [illegible] ऋत्विजि। दौहित्रे। स्वाध्या
यिनि। बंधुत्रये। शिष्ये। श्वशुरे। श्वश्र्वां। मित्रे। जामिन्यां। भा
गिनेये। मातामह्यां। पितृष्वसरि। मातृष्वसरि। मातुले। मा
तुलान्यांच। पक्षिणी। बंधुत्रयं। आत्मपितृष्वसुः पुत्रा आत्म
मातृष्वसुः सुताः॥ आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञेया आत्मबां ॥३॥
धवाः॥१॥ पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः॥

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(3A)

पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयाःपितृबांधवाः॥२॥मातुःपितृष्वसुः
पुत्रामातुर्मातृष्वसुःसुताः॥मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेयामा
तृबांधवाइति॥३॥पक्षिणीरात्र्योर्मध्यस्थः॥दिवामरणोत
दहः।अंतरारात्रिःपरेघस्रा।रात्रौमरणेतुसारात्रिः॥
अपरेघस्रअहोरात्रेत्येतिहरदत्तेनोक्तः॥आगामीवर्तमा
नाहर्युक्तायांनिशिपक्षिणीपरकोशाख्यारव्यायांक्षीर
स्वामिनाप्युक्तं॥पक्षाविवपक्षौपरतोत्तरदिवसौ।तन्मध्य
वर्तिनीरात्रिःपक्षिणी॥[illegible]यमध्यगोदिवसोप्येवमि
तियाज्ञवल्क्यस्मृ[illegible]॥गुर्वन्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रि
येषुचैकरात्रमाहो॥[illegible]सपिंडस्यापियज्ञेहेम
रणंतद्देहस्वामिनस्त्रिरात्रमिसंगिराः।एकरात्रमि
तिविष्णुः।तथाबृहस्पतिः॥अहंमातामहाचार्यश्रोत्रि
येष्वशुचिर्भवेत्॥प्रचेताः।मातृष्वसामातुलयोःश्व
श्रूश्वशुरयोर्गुरौ।मृतेचर्त्विजियाज्येचत्रिरात्रेणवि

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(५)

शुध्यतीति। वसिष्ठः। संस्थिते पक्षिणी रात्रिर्दौहित्रे भगिनी
॥१४॥ सुते॥ संस्कृते तु त्रिरात्रं स्यादिति। विष्णुः। आचार्यतत्पत्नीतत्पु
त्रोपाध्यायमातुलश्वशुरश्वश्रूश्वशुर्यसहाध्यायिशिष्ये
ष्वतीतेष्वेकरात्रेण स्यादिति। एतेषां च गुरुलघुकल्पानां संनिध्य
संनिधिगुणवदगुणवत्त्वोपकर्त्रनुपकर्तृभेदेन व्यवस्थे
याकुः। एतच्चाचार्यादिविषयं त्रिरात्रादिकं यस्मिन्नहदाह
कर्तृसि। दाहकर्तुरसंस्कार ... वदेशाधिपतौ तु दिनमे
ते दिनं। रात्रिमन्ते तु रात्रिः। ... ास्थिसरस्य बुद्धिपूर्वं स्प
र्शे त्रिदिनं। विरसे तु दिनं। ... प्य तु सरसे स्पर्शे स्नानं। विर
से त्वाचमनं। अमानुषास्थिस्पर्शे तु सस्नेहे स्नानं। आशौचि
नोऽन्नेऽनापदि बुद्धिपूर्वं सकृत्तु भक्षे यस्मिन्दिने भुक्तं
ततः शिष्टाहान्याशौचं। असकृत्तु बुद्धिपूर्वं भुक्तेपि एतदे
वाशौचं। प्रायश्चित्तं परं विशेषः। आपदि तु बुद्धिपूर्वं भो ॥१४॥
जनेपि दिनमाशौचं। सजातीयस्यैतत्। विजातीयस्य वाऽ

(5A)

अनुगमने सचेलस्नानं घृतप्राशनं च। ब्राह्मणस्य क्षत्रियानुग-
मने त्वहोरात्रं। क्षत्रियस्य वैश्यानुगमने त्वेवं। शूद्रानुगमने
पक्षिणी। ब्राह्मणस्य शूद्रानुगमने तु त्रिरात्रं। पराशरः। प्रे-
तीभूतं तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः। अनुगच्छेन्नीयमा-
नं स त्रिरात्रेण शुध्यतीति। त्रिरात्रे तु ततश्चीर्णे नदीं गत्वा समु-
द्रगां। प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यतीति। धर्मा-
र्थमनाथब्राह्मणनिर्हरणे तु पदे पदे अश्वमेधफलं। अवगा-
हनात्सद्यः शौचं चास्मिन्स्नेहादिना त्वबान्धवं निर्हृत्य तदीयमन्नम-
श्नाति तद्गृहे एव वसति चेद्दशाहेन शुद्धिः। तद्गृहे वासमात्रे
तु त्रिरात्रं। यस्तु नैव तदन्नमश्नाति न वा तद्गृहे वस-
ति तस्यैकाहं। ब्रह्मचारिणस्तु मातापितृव्यतिरिक्तश-
वनिर्हरणे व्रतलोपः। मातापितृनिर्हरणेपि आशौचिना-
मन्नं ब्रह्मचारी नाश्नीयात्। तैः सह न संविशेच्च। सूतके व-
र्तमाने तु द्वितीयं सूतकं यदि। पूर्वेणैव तु शुध्येत जाते जा-
तं मृते मृतं। मृतजातकयोगे तु मा शुद्धिः सा निगद्यते।।

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(5)

स्तेन शुध्यते जातं नश्यते जातकेन तु। अन्यत्रापि। स्रावे न शुध्य
ते स्त्रीनिर्गस्त्रीतिः स्रावशौचिनी। यदा तु पूर्वाशौचापेक्षयाऽ
॥५॥ धिककालव्यापि द्वितीयमापतति। यथा त्रिरात्रे प्रक्रांते द
शाहं। तत्र पूर्वशेषेण शुद्धिर्नास्ति। यदि तु पूर्वप्रवृत्तमा
शौचं उत्तराशौचं च कालादधिककालं स्यात्तदा पूर्वेणै
वोत्तरस्य शुद्धिः। तद्यथा। गर्भपातनिमित्तषडहाशौचमध्ये
यदि दशाहाशौचमापतेत्तदा षडहाशौचशेषेणैव
दशाहाशौचशुद्धिः। अत एवाह गौतमः। रात्रिशे
षे द्वाभ्यां। प्रभाते तिसृभिरिति। रात्रिमात्रशेषे पूर्वाशौ
चे यद्याशौचांतरं तर्हि पूर्वाशौचसमाप्त्यानंतरं द्वाभ्यां रात्रिभ्यां
शुद्धिः। तस्यामेव रात्रेः पश्चिमे यामे तु आशौचांतरे ति
सृभी रात्रिभिः शुद्धिर्न तु तच्छेषमात्रेणेति विज्ञानेश्व
रः॥ माधवस्तु॥ नवमदिवसे पूर्णे यद्याशौचांतरं
तदा पूर्वाशौचकालानंतरं द्वाभ्यां शुद्धिः॥ सा रात्रिः ॥५॥
परेद्युरेवेत्यर्थः। प्रभाते तिसृभिरिति॥ अथ दशा

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

हादौ व्यतीतेऽपरेद्युः प्रभाते संगमेय घन्यदापतेत्तत्र तस्मिन्स्थलीरा
त्रिर्जिरिति। पित्राशौचमध्ये मातरि मृतायां पूर्वाशौचं समाप्य
पक्षिणीमधिकां कुर्यात्॥ मात्राशौचमध्ये पितृमरणे तु पित्रा
(5A) शौचं पूर्णमस्य वा। यदि तु पित्राशौचे रात्रिशेषे माता म्रिय
ते तदा पक्षिणी द्व्यहयोर्विकल्प इति केचित्। द्व्यहमेवेत्यपरे।
अथाशौचनिषेधाः। न स[illegible] पचेलेति त्रासस्त्रसमुल्लंघ्य म
हानदीतरणादौ प्रवृत्तः [illegible] म्रियते तस्य दाहाशौचा
दिनकार्यं संवत्सरानंतरं ना[illegible]णवलिं कृत्वा सर्वमौर्ध्व
देहिकं कार्यमिवा। सर्पहते [illegible]वर्णनागं प्रत्यक्षीगां च दद्या
दिसेधिकं। प्रमादमरणे लाशौदिकमस्यैवा। तथा चाभिचा
रः। यदि कश्चित्प्रमादेनाम्रियेते ता ग्न्यूदकादिभिः। तस्याशौ ५
चं विधातव्यं कर्त्तव्या चोदकक्रिया। विधमरणे तु विशे
षमाह स्नाताता तपः। वृद्धः शौचक्रियालुप्तः प्रत्याख्यातभि
षक्रियैः। आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनांबुभिः।

तस्यत्रिरात्रमाशौचं द्वितीये वास्थि संचयः । तृतीये तूदकं
॥६॥ दत्वा चतुर्थ आद्यमाचरेदिति । इदं चाशौचमाहिताग्नेरूप
(6) रमे संस्कारदिवसप्रभृति कर्तव्यं । अनाहिताग्नेर्दिवस स्कमरण ३
प्रभृति संचयनं तु प्रथमे द्वितृतीये ह्नी स्यादिनाविहित
स्तुभयोरपि संस्कारदिवसप्रभृत्येव । आहिताग्नोपित
रिदेशांतरमृते तत्स्तु … नाम्ना संस्कारोपक्रमात्तु आ
शौचं नास्ति० अनाहित … कविधिवद्दाहाभावे तदा
नीमाशौचग्रहणं वे के … तत्र गृहीताशौचानां सं
स्कारकाले पुनः स्नानं … हीताशौचानां तु पूर्णं दशा
हाद्येव । पुत्राणां पत्न्योः … व स्था । पत्नीसंस्कारे
पत्युः श्रवे वा स पत्न्योर्मिथ श्रवे वा । अगृहीताशौचानां तु स
पिंडानां त्रिरात्रं । गृहीताशौचानां सपिंडानां तु पुनरा
शौचं नास्त्येव । आहिताग्नेस्तु प्रतिकृति दाहे सपिंडा ॥६॥
नां दशाहमेव । इदं चाशौचं द्विविधं । अस्य स्पष्टसंयो

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(6A)

जकं कर्मानधिकारलक्षणं च। पुत्रे जातेपि तु स्नानमस्पृश्य
ता · मातुर्दशाहं। सपिंडानां स्पृश्यतानास्त्येव। किंतु कर्मा
नर्हता मात्रं। सूतिका तु पुत्रजनने सति विंशति रात्रं क
र्मानर्हा। कन्याजनने तु मासं। पुत्रजन्मदिवसे पितुर्दाना
दौ वचनादधिकारः। तथा च शंखलिखितौ। कुमारप्रस
वे नाड्यामच्छिन्नायां दान प्रति ग्रहादिषु दोषस्तद्धरि
त्येके इति। जन्मदाख्यदे[illegible]ज्यामपि प्रथमषष्ठेद
शमदिवसेषु वचनाद[illegible]कारः। मृताशौचे तु सर्वेषा
मस्पृश्यत्वमेव सार्मिकं ० स्व[illegible]शौचत्रिभागादूर्ध्वं तु स्पृश्याः।
यतीनां ब्रह्मचारिणां च ना[illegible]चं। समावर्त्तनानंतरं तु प्राक्
मृतानां सपिंडानां उदकदानं कृत्वा त्रिरात्रमाशौचं कुर्या
द्वा पित्रादिभ्य उदकदानादिकं कुर्वन् ब्रह्मचारी आशौ
चमपि लभते। तदुक्तं त्रिंशत्श्लोक्यां। तातांबाचार्यके
भ्योऽनल्पतिलजलदो ब्रह्मचारी तदीयाशौच इति॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

॥७॥ प्रक्रांतमायश्चित्तानामाशौचंनास्ति॰ पूर्वप्रवृत्तचौलोप
नयनादिसंस्कारेषु। यस्तु देवताप्रतिष्ठारामाद्युत्सर्गा
दिष्वप्येवमिति॥छ॥ इति श्रीमत्सकलपंडितालंकार
हीरश्रीमद्भट्टोजीभट्टविरचितं आशौचप्रकरणंस
(७) माप्तं॥छ॥ श्रीरस्तु॥छ॥ श्री[illegible]जाननार्पणमस्तु॥छ॥
शके १५४५ श्रीमननामसं[illegible] फाल्गुन शुद्ध १५ पौर्णिमा
तद्दिने रघुनाथपाठकस्या[illegible]पत्ययाम पाठकेन रामडो
होकेरेण लिखितं आत्मप[illegible]र्थं परोपकारार्थं च॥छ॥

ग्रंथांतरे॥ दशाहाभ्यंतरे पित्रोर्मरणं श्रूयते यदि॥ ॥७॥
अवशिष्टदिनैः शुद्धाः पुत्राश्चैवाथ गोत्रिणः॥१॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com